

AHOLI FAROVONLIGINI OSHIRISHDA DAVLAT SUBSIDİYALARI VA ULARNING SAMARADORLIGI

Axmedov Kamol Yadgarovich

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

Davlat subsidiyalari aholining turmush darajasini oshirish, ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish, mehnat bozorini faollashtirish va iqtisodiyot tarmoqlarini qo'llab-quvvatlash uchun byudjetdan ajratiladigan maqsadli moliyaviy ko'mak hisoblanadi. O'zbekistonda so'nggi yillarda subsidiya siyosati ijtimoiy himoya tizimini isloh qilish, manzillilik va shaffoflikni kuchaytirish, kam ta'minlanganlik mezonlarini yangilash, shuningdek, bozor mexanizmlari bilan uyg'unlashtirish yo'nalishida rivojlanmoqda.

Huquqiy va institutsional asoslar jihatidan, "Yangi O'zbekiston" taraqqiyot strategiyasi (2022–2026) ijtimoiy himoyaning manzilliligini oshirish, kambag'allikni qisqartirish, uy-joy va bandlikka ko'maklashuvchi subsidiya dasturlarini kengaytirishni nazarda tutadi. Ehtiyojmandlarni aniqlashda Yagona ijtimoiy reyestr va raqamli axborot tizimlari markaziy ahamiyat kasb etadi. Budjet boshqaruvida "Fuqarolar budjeti" mexanizmi, natija-byudjetlash usuli va jamoatchilik nazorati orqali ochiqlik ta'minlanadi. Qishloq xo'jaligi, uy-joy, ta'lim, sog'liqni saqlash, tadbirkorlik va energetika sohalarida subsidiya berish tartiblari Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va vazirlik buyruqlari bilan belgilanadi.

O'zbekistonda subsidiya turlari keng qamrovli bo'lib, ular ijtimoiy transferlar, uy-joy va ipoteka subsidiyalari, bandlik va tadbirkorlikni qo'llash hamda tarmoqlar bo'yicha iqtisodiy subsidiyalarga bo'linadi. Ijtimoiy transferlarga bolalar nafaqasi, moddiy yordam, nogironligi bo'lgan shaxslar uchun to'lovlar, yolg'iz keksalar va ko'p bolali oilalarga ko'mak kiradi. Kommunal kompensatsiyalar energiya bo'yicha "ijtimoiy norma" konsepsiyasi asosida kam ta'minlanganlarni himoya qiladi. "Ijtimoiy kontrakt" yondashuvi esa vaqtinchalik transfer bilan birga kichik grant berish orqali oilani o'z-o'zini ta'minlashga chiqarishga qaratilgan.

Uy-joy va ipoteka subsidiyalari uy-joy sharoitlarini yaxshilash orqali sogʻliq, taʼlim va mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu yoʻnalishda ipoteka foizlarini qisman qoplash, boshlangʻich badalga koʻmak va ijaraning bir qismini toʻlash kabi choralar amalga oshiriladi. Bandlik va tadbirkorlikni qoʻllash uchun esa foiz stavkasini subsidiya qilish, kafolatlar, lizing toʻlovlariga yordam, hunarmandchilik va oilaviy tadbirkorlik dasturlari, ayollar va yoshlar bandligini oshirishga qaratilgan grantlar joriy qilingan.

Tarmoqlar boʻyicha subsidiya siyosati qishloq xoʻjaligida suv tejovchi texnologiyalar, urugʻ-koʻchat, mineral oʻgʻit xarajatlarini qoplash; energetikada ijtimoiy tariflarni saqlash va qayta tiklanuvchi energiya loyihalarini moliyalashtirish; transportda esa ijtimoiy ahamiyatga ega yoʻnalishlarda yoʻlovchi tashishga yoʻl haqi kompensatsiyasini oʻz ichiga oladi.

Subsidiya samaradorligini baholash maqsadida kirish-chiqarish-natija zanjiri, kambagʻallik darajasi, qamrov, manzillilik, transfering progressivligi, ijtimoiy kontrakt samarasi, uy-joy dasturlari natijalari, tadbirkorlikda yangi ish oʻrinlari soni kabi indikatorlar qoʻllanadi. Baholashda Difference-in-Differences, Propensity Score Matching, foyda-xarajat tahlili kabi metodlar ishlatiladi.

Amaliy misollarga kelsak, Yagona ijtimoiy reyestr asosida toʻlovlarni manzillilashtirish, ipoteka va ijara subsidiyalari orqali yoshlar va kam taʼminlanganlar uy-joy sharoitini yaxshilashi, “Ijtimoiy kontrakt” dasturi yordamida oilalarning oʻzini-oʻzi band qilishga chiqishi, agrar subsidiyalar orqali hosildorlik va suv tejash koʻrsatkichlarining oshishi kabilar kiradi.

Shu bilan birga, notoʻgʻri maqsadlash, bozor signallarini buzish, subsidiyaga qaramlik, institutsional muammolar va byudjet barqarorligi bilan bogʻliq xatarlar ham mavjud. Shu sababli, huquqiy bazani kuchaytirish, raqamli targetingni rivojlantirish, pul bilan birga xizmat paketlarini joriy etish, natijaga yoʻnaltirilgan byudjetlashni kengaytirish va shaffoflikni oshirish muhimdir.

Davlat subsidiyalari dunyoning koʻplab mamlakatlarida ijtimoiy himoya va iqtisodiy rivojlanish siyosatining asosiy vositalaridan biridir. Har bir mamlakat

subsidiya tizimini o'zining iqtisodiy salohiyati, ijtimoiy tuzilishi va ustuvor yo'nalishlariga moslab shakllantiradi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, samarali subsidiya siyosati uch asosga tayanadi: **manzillilik, shaffoflik va natijadorlik**.

1. Yevropa Ittifoqi tajribasi

Yevropa Ittifoqida (YI) subsidiya siyosati ijtimoiy himoyaning keng qamrovli tizimiga integratsiya qilingan. YI mamlakatlarida energiya, uy-joy, transport va qishloq xo'jaligida subsidiya berish keng tarqalgan. Masalan, Germaniyada energiya subsidiyalari "ijtimoiy norma" tamoyiliga asoslanadi — ma'lum miqdordagi elektr va gaz iste'moli past darajada narxlaniriladi, undan ortiqcha iste'mol bozor narxida to'lanadi. Fransiyada esa uy-joy ijarasi subsidiyalari (APL – Aide Personnalisee au Logement) talabalar, yosh oilalar va kam daromadlilarni qo'llab-quvvatlash uchun beriladi.

2. AQSh tajribasi

AQShda subsidiya dasturlari ko'p hollarda federal va shtat darajasida parallel amalga oshiriladi. Uy-joy sohasida "Section 8" dasturi orqali kam daromadli oilalarga ijaraning bir qismini qoplash uchun vaucherlar beriladi. Energiya sohasida esa **LIHEAP** (Low Income Home Energy Assistance Program) dasturi orqali past daromadli aholiga isitish va sovutish xarajatlarini qoplash uchun subsidiya ajratiladi. Qishloq xo'jaligida fermerlar uchun foizsiz kredit, sug'urta subsidiyasi va ishlab chiqarish xarajatlarini qoplash keng qo'llaniladi.

3. Osiyo mamlakatlari tajribasi

Osiyo mamlakatlarida subsidiya siyosati ko'pincha iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va kambag'allikni kamaytirish bilan birlashtiriladi.

- **Janubiy Koreya** — kichik va o'rta biznes (KOB) uchun foiz stavkalarini subsidiya qilish, startaplar uchun grantlar berish orqali bandlikni oshirish.

- **Xitoy** — qishloq joylarda kambag'allikka qarshi kurash dasturlari doirasida uy-joy qurilishiga, infratuzilmaga va ta'limga subsidiya ajratish; shuningdek, eksportga mo'ljallangan ishlab chiqaruvchilarga soliq va bojxona imtiyozlari berish.

• **Malayziya** — yoqilg‘i subsidiyalari tizimi bozor narxining keskin o‘zgarishidan aholining eng kam ta‘minlangan qatlamini himoya qiladi.

4. MDH davlatlari tajribasi

MDH mamlakatlarida subsidiya tizimlari sovet davridan qolgan ijtimoiy ta‘minot tizimi asosida shakllangan bo‘lib, so‘nggi yillarda islohotlar yo‘liga o‘tdi.

• **Rossiya** — uy-joy va kommunal xizmatlar uchun subsidiya daromad va xarajat nisbati bo‘yicha belgilanadi: agar kommunal to‘lovlar oilaning daromadining ma‘lum foizidan ohsa, farq davlat tomonidan qoplanadi.

• **Qozog‘iston** — “Yashil iqtisodiyot” konsepsiyasi doirasida suv tejovchi texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energetika va agrar sektor uchun subsidiyalar kengaytirilgan.

• **Belarus** — ijtimoiy yordam dasturlari bilan bir qatorda tarmoqli (sohaviy) subsidiya tizimlari mavjud bo‘lib, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilari va transport sohasiga ustuvor qo‘llab-quvvatlash beriladi.

5. Xalqaro tajribadan olinadigan xulosalar O‘zbekiston uchun

Xalqaro tajriba O‘zbekiston uchun quyidagi amaliy xulosalarni beradi:

1. **Manzillilikni oshirish** — barcha subsidiyalarni Yagona ijtimoiy reyestr va real vaqt ma‘lumotlar bazasi asosida ajratish.
2. **“Pul + xizmat” modeli** — subsidiya nafaqat moliyaviy yordam, balki bandlik, ta‘lim, ko‘nikma oshirish xizmatlari bilan birgalikda berilishi kerak.
3. **Bozor mexanizmlariga moslashuv** — uzoq muddatli va umumiy subsidiyalar o‘rniga vaqtincha va maqsadli ko‘makni joriy etish.
4. **Natija asosida baholash** — har bir subsidiya dasturi uchun KPIlar ishlab chiqish va ularni jamoatchilikka ochiq e‘lon qilish.
5. **Shaffoflik** — “Ochiq budjet” kabi platformalarda subsidiya oluvchilar ro‘yxati va ajratilgan mablag‘lar miqdorini ko‘rsatish.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda davlat subsidiyalari ijtimoiy barqarorlik, kambag‘allikni qisqartirish va inson kapitalini oshirishda asosiy vosita hisoblanadi. Raqamli identifikatsiya va Yagona reyestr manzillilikni oshiradi, ipoteka va ijara

subsidiyalari uy-joy muammosini yengillashtiradi, “Ijtimoiy kontrakt” esa aholini o‘z daromadini mustaqil yaratishga yo‘naltiradi. Kelgusida subsidiya siyosatini bozor mexanizmlari bilan uyg‘unlashtirish, samaradorlikni aniq o‘lchash va natijadorlikni oshirish orqali aholi turmush darajasini yanada yuksaltirish mumkin bo‘ladi.

Manbalar ro‘yhati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan” to‘g‘risida Farmon. – Toshkent, 28.01.2022. – PF–60-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kambag‘allikni qisqartirish va aholi bandligini ta‘minlash sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. – Toshkent, 26.03.2021. – PF–6199-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarning moddiy ahvolini yaxshilashga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori. – Toshkent, 08.06.2020. – PQ–4742-son.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Uy-joy sharoitlarini yaxshilashga muhtoj fuqarolarni ipoteka kreditlari orqali qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. – Toshkent, 11.05.2021. – PQ–5117-son.
5. Xolmatov Sh.X. Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari. – Toshkent: Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali, 2022, №4, B. 15–23.
6. Tursunova M.M. Davlat byudjeti mablag‘laridan foydalanish samaradorligini oshirish yo‘llari. – Toshkent: Moliyaviy tadqiqotlar, 2021, №2, B. 45–52.
7. Raxmonqulova D.R. O‘zbekistonda ijtimoiy yordam va subsidiya tizimini manzillilashtirish masalalari. – Toshkent: O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi, 2023, №1, B. 30–37.
8. Barr N., Diamond P. Reforming Pensions: Principles and Policy Choices. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 280 p.

9. Gentilini U., Grosh M., Rigolini J., Yemtsov R. Exploring Universal Basic Income: A Guide to Navigating Concepts, Evidence, and Practices. – Washington, DC: World Bank, 2020. – 220 p.
10. Atkinson A.B., Hills J. Social Policy in a Cold Climate: Policies and Their Consequences Since the Crisis. – Bristol: Policy Press, 2017. – 368 p.